

DOSYA/DERLEME**ESNEKLEŞMENİN
ULUSLARARASI DAYANAKLARI**

Özgür MÜFTÜOĞLU*

Üretim Sürecinde Yeniden Yapılanma ve Esneklik

Kapitalist üretim sistemi ile birlikte keskinleşen çıkar farklılıkları üretim ilişkilerinden başlayarak tüm toplumsal ilişkilerin sınıfsal bir form içerisinde gerçekleşmesine neden olmuştur. Toplumu, emek ve sermaye olmak üzere iki temel sınıfa ayırıştıran kapitalist üretim ilişkilerinde çıkar farklılığı temel olarak ücret ve kar çatışması üzerinden yürümektedir. Üretimin gerçekleşmesinde temel faktör olan emek gücünün karşılığı olarak ifade edilen ücret, aynı zamanda üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran sermayenin de ana kaynağıdır. Diğer bir söyleyişle sermaye, üretim sürecinde emeğin yarattığı değer içinden emeğin yeniden üretimini sağlayacak kadar bir miktarı "ücret" olarak emekçiye verirken, yaratılan değerın geriye kalan kısmına "kar" adı altında el koymasıyla oluşur (Marx, 1992).

Sermayenin karını en üst düzeye çıkartma güdüsü kapitalist üretim ilişkilerinin en belirleyici özelliğidir. Bu güdü, kapitalizmde üretim ilişkilerinin sürekli olarak yeni bir forma girmesine neden olmaktadır. Üretim ilişkilerindeki bu form değişikliği tüm toplumsal ilişkilere de yansımakta ve kapitalist sistemde köklü dönüşümlere yol açmaktadır. Üretim ilişkileri üzerinden yürüyen bu sınıfsal mücadelede belirleyici olan sınıflar arasındaki güç dengesidir. Kapitalizm, adından da anlaşıldığı üzere kapitalin yani sermayenin egemen

olduğu bir sistemdir. Sanayi devrimi ile üretim sistemi ve ekonomi üzerinde egemenlik sağlayan sermaye sınıfı, Fransız İhtilali ile birlikte siyasal sistem üzerinde de egemenliğini ilan etmiştir. Ancak, bu mutlak bir egemenlik değildir. Zira emekçi sınıflar, sermaye sınıfının egemenliği altında maruz kaldıkları sömürü ve sefalet karşısında 19. yüzyılın başlarından itibaren mücadeleye girişmiş ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren de Marksizm'le birlikte bu mücadele sınıfsal bir forma dönüşmüştür. Emekçilerin sınıf bilinci içerisinde sermaye sınıfı karşısında mücadeleye girişi ve bu mücadelenin kapitalist sisteme bir alternatif yaratma tehdidini de içermesi sermaye sınıfının üretim sistemi üzerindeki egemenliğinden bir takım tavizler vermesine neden olmuştur. Böylece, üretim sonucunda yaratılan değer üzerinden emeğin payının görece artması sağlanmıştır. Bu görece artış bir taraftan doğrudan ücretlerin artması biçiminde olurken, diğer taraftan başta sosyal güvenlik olmak üzere emekçilere bir takım haklar da sağlanmıştır.

Emekçiler bir sınıf olduklarının bilincine varıp bu bilinç içerisinde yürüttükleri mücadele ile birlikte artık sermayenin tek yanlı egemenliği yerine emekçi sınıfın gücü de kapitalist üretim sistemi üzerinde hissedilebilir hale gelmiştir. Bu bağlamda, sanayi devrimi sonrasında geçerli olan ve çalışma saatleri ile ücretler konusunda sermayeye sınırsız sömürü olanağı tanıyan "mutlak artı değer" elde etme süreci artık sistemin sürekliliğinin koşulu olan birikim olanaklarını sağlayamaz hale gelmiştir. Böylece emek üzerinden artı değer elde etme oranını diğer bir ifade ile sömürü oranını arttıracak yeni yöntemler geliştirme çabası içerisine girilmiştir.

*Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi

Sanayi devrimi sonrasında üretim sistemlerinde ilk köklü değişim 20. yüzyılın ilk çeyreğinde verimlilik uzmanı F.Taylor tarafından geliştirilmiştir. İşçi sınıfının çalışma saatlerini sınırlandırıp, standartlaştırma talebi karşısında Taylor, geliştirdiği teknikle belirli bir çalışma süresi içerisinde emekten daha fazla verimlilik elde etmenin mümkün olduğunu kanıtlamıştır. Taylor'un geliştirmiş olduğu teknik, ABD'li otomobil üreticisi H. Ford tarafından üretim sürecine uyarlanmış ve "Fordizm" adını almıştır.

Üretim sürecini emeğin verimliliğinin en üst düzeye çıkartacak biçimde yeniden organize etmeye dayanan Fordizm, bir taraftan işçi sınıfının talebi olan çalışma sürelerinin sınırlandırılması ve ücretlerin nispi artışını sağlarken, diğer taraftan verimlilikteki artış sayesinde kar hadlerinin yükselmesini sağlamayı başarmıştır. Nispi artı değer olarak da ifade edebileceğimiz bu üretim sistemi ile hem işçi sınıfının sisteme yönelik tehdidi bertaraf edilmiş hem de yeni bir birikim rejimi içinde sistemin güçlenerek varlığını sürdürmesi sağlanmıştır.

İşçilerin daha az süre içinde daha fazla artı değer yaratmasını sağlayan Fordizm aynı zamanda üretimin de hızla artarak kitleselleşmesini sağlamıştır. Kitleselleşen üretim bir taraftan artı değerdeki artışa da bağlı olarak talep ihtiyacını arttırırken diğer taraftan da yeni üretim alanları haline gelen büyük fabrika sistemi içerisinde, benzer çalışma ve yaşam koşullarına sahip çok sayıda işçi arasında çıkar birliğini ve dayanışma düşüncesini güçlendirmiştir. Bu da Fordist üretim süreci içerisinde işçilerin çalışma ve yaşam koşulları üzerinde daha fazla söz sahibi olabilmek amacıyla örgütlenmelerini kolaylaştırmıştır. Bir taraftan artan talep ihtiyacıyla birlikte ücretlerin görece yükselmesinin gerekli hale gelmesi diğer taraftan ise artan örgütlenme ve üretim sürecine müdahale gücü sosyal haklarda ve çalışma standartlarında da önemli gelişmeler sağlanmasına yol açmıştır (Belek, 2004).

II. Dünya Savaşı ile birlikte yaygınlaşan Fordizm ve talep yönlü ekonomi politikaları gelişmişlik düzeyi ve sınıflar arası güç dengelerinin durumuna göre farklılaşan ölçülerde işçi sınıfının üretim sürecine müdahalesini arttırmıştır. Sendikalar ve toplu pazarlık sistemi aracılığıyla yürüyen bu süreçte işçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasında çelişkiler önemli ölçüde görünmez hale gelmiştir. Ancak 1970'li yıllarla birlikte belirginleşen yeni bir kriz emek ve sermaye sınıfları arasındaki bu görece uzlaşma döneminin de sonu olmuştur.

1970'lerle başlayan krizin sorumlusu olarak talep yönlü ekonomi politikaları ve Fordist üretim süreci görülmüştür. Krize çözüm olarak, talep yönlü politikalar yerini serbest piyasayı önceleyen arz yönlü politikalara bırakırken, Fordist üretim sisteminin hem mutlak hem de nispi artı değerlerin bir arada geçerli olacağı biçimde esnekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, "mutlak

artı değeri" sağlamak üzere çalışma saatleri ve ücretlerin bütünüyle "işin gereklerine" uygun biçimde esnekleştirilmesine çalışılırken, aynı zamanda "nispi artı değeri" yani emek verimliliğini en üst düzeye çıkartacak üretim ve yönetim teknikleri uygulamaya konulmuştur.

"Nispi artı değer" in yani emek verimliliğinin artırılması emekçiler ve sendikalar tarafında çok fazla tepki almazken, "mutlak artı değer" yani çalışma süreleri ve ücretler üzerindeki düzenlemeler ulusal düzeyde ve iş yeri düzeyinde toplu pazarlıkların en hassas konusu olmuştur. 1970'lerle birlikte mutlak artı değerini yükseltilmesi amaçlandığında en azından işçi sınıfı hareketi ve sendikaların geliştirdiği merkez kapitalist ülkelerde emekçi sınıfların ve sendikaların tepkileri önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Zira Fordist üretim tarzı içinde istihdam biçimleri, çalışma koşulları ve ücretler standartlaşmıştır. Çalışanların refahtan önemli bir pay almasını da sağlayan bir düzeyde standartlaşan çalışma ilişkileri, yüksek örgütlenme düzeyine sahip sendikaların da denetiminde, yasalar tarafından güvence altına alınmıştır. Dolayısıyla, mevcut çalışma saatlerinin uzatılması ve ücretlerin arttırılması önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunun aşılması için benimsenen yöntem; üretimin tüm aşamalarının bir çatı altında gerçekleşmesine dayalı büyük fabrika sisteminde üretimin çeşitli aşamalara bölünerek bunların bir kısmının fabrika dışındaki daha küçük üretim alanlarına ya da fabrika içerisinde faaliyet gösterecek bir başka işverene aktarılabilmesidir. Böylece, Fordizmin üretimi ve bununla birlikte emek sürecini standartlaştıran "katı" yapısı kırılacak ve üretim süreci "esnek" hale getirilmiş olacaktır.

Üretim sürecinin esnek uzmanlaşma olarak da ifade edilen bir yöntemle esnekleştirilmesinin maliyeti düşürücü işlevi, standartlaşmış emek sürecinin yasalarla ve temsil gücü yüksek sendikalarca korunduğu merkez ülkelerde kısa sürede uygulama alanı bulması mümkün olmamıştır. Bu nedenle ilk aşamada üretimin önemli bir kısmı işçi sınıfı bilincinin, örgütlülüğün ve buna bağlı olarak da emek maliyetinin ucuz olduğu az gelişmiş çevre ülkelere kaydırılmıştır.

Üretimin küreselleşmesi ile gelişmiş merkez ülkelerde ortaya çıkan ilk sonuç, işsizlik olmuştur. Daha sonra, üretimi çevre ülkelere kaydırma tehdidi işverenlerin sendikalara karşı kullandıkları en temel "silah" haline dönüşmüştür. Artık sermaye, merkez ülkelerdeki işçileri, çevre ülkelerin işçileriyle rakip haline getirerek, onların ücret ve sosyal haklarını da çevre ülke işçilerinin düzeyine çekmeye başlamıştır. Böylece, merkez ülkelerde 19. yüzyıl sonlarından başlayarak elde edilen haklar birer birer ortadan kaldırılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, ücretler düşmüş, çalışma saatleri uzamaya başlamış ve sosyal haklar önemli ölçüde tırpanlanmıştır. Bu süreçte işçi sınıfının çok önemli bölümünü örgütlemiş olan ve

ücretli çalışanların hemen tümü için çeşitli düzeylerde toplu sözleşmelere imza atan sendikalar da giderek gücünü yitirmeye başlamıştır (Müftüoğlu, 2007).

Üretimin küresel düzeyde esnekleşmesinin az gelişmiş çevre ülkelerdeki etkisi ise sendikaların ve dolayısı ile de işçi sınıfının sert bir biçimde baskılanması biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu baskılama, Türkiye, Şili, Arjantin gibi kimi ülkelerde askeri darbelerle, kimi ülkelerde ise daha formal baskılama yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Süreç ne şekilde gelişmiş olursa olsun sonuç olarak bu ülkelerde üretim büyük ölçüde kayıt dışı alana kaymış ve ücretler, iş güvencesi, sosyal güvence gibi haklar geriletilmiştir. Bu nedenle sendikalar çok önemli ölçüde üyelerini kaybetmiş ve toplu pazarlık mekanizması işlevsiz hale gelmiştir (Müftüoğlu, 2007).

Küreselleşme ile birlikte gerek merkez gerekse çevre ülkelerin işçi sınıfı ve sendikal mücadele gücünde ortaya çıkan zayıflama, mutlak artı değeri düşürmek üzere hedeflenen uygulamaların önündeki büyük bir engeli kaldırmıştır. Böylece çevre ülkelerde esneklik koşulları daha da yaygınlaşırken, merkez ülkelerde de küçük işletmecilik ve taşeron sistemi uygulamaya konulmuştur.

Küçük işletmelerin tercih edilmesinin en önemli nedeni; az sayıda işçinin çalışması ve vergi, sigorta gibi maliyetleri arttıracak konularda denetim dışında, diğer bir söyleyişle kayıt dışında üretim gerçekleştirme olanaklarına sahip olmalarıdır. Az sayıda işçinin çalışıyor olması, büyük işletme modellerinde örgütlenmeye alışmış olan sendikaların buralarda örgütlenmesini engellemiştir. Bu da beraberinde sendikasılaşmayı getirmektedir. Öte yandan, örgütsüz işçileri istihdam eden bu işletmeler çoğu zaman kamu denetiminden de uzak oldukları için sigortasız ve kötü koşullarda işçi çalıştırabilmektedir. Aynı nedenlerle vergi denetimlerinin de yetersiz olması bu işletmeler sayesinde üretim üzerindeki vergi maliyetinin de azalmasını sağlamaktadır (Güler Müftüoğlu, 2005).

Taşeron uygulamaları da yine maliyetleri düşürmek üzere aynı işletme içerisinde üretimin çeşitli aşamalarının bir başka işverene devredilmesidir. Bu yolla aynı iş yerindeki işçiler farklı işverenlere bağlı olarak çalışıyormuş gibi gösterilerek bir araya gelerek örgütlenmeleri ve mücadele güçleri engellenmektedir. Gerçekten de taşeron uygulamalarıyla birlikte, sendikalar önemli ölçüde güç kaybetmiştir. Öte yandan örgütsüz kalan taşeron işçileri de düşük ücret ve sosyal haklar yanında iş güvencelerini de önemli ölçüde kaybetmişlerdir. Buna karşılık taşeron uygulaması sayesinde özellikle yemek, temizlik, güvenlik gibi işlerde maliyetler önemli ölçüde düşürülmüştür. Ayrıca, bu yolla sendikaların azalan gücü toplu iş sözleşmelerine de yansımış ve taşeron bulunan iş yerlerinde asıl işverene bağlı olarak çalışan işçilerin de ücret ve sosyal haklarında kayıplar olmuştur (Güler Müftüoğlu, Akdemir, 2005).

Üretim ve Emek Süreçlerinin Esnekleşmesinde Uluslararası Kurumların Rolü

Küreselleşme ile birlikte üretimin ucuz emek bölgelerine kayması, küçük işletmecilik, fasonculuk ve taşeronluk gibi üretimi esnekletiren uygulamaların kapitalist ülkeler arasında yaygınlaşmasında kapitalist sistemin temel kurumları olan uluslararası - IMF (Uluslararası Para Fonu), DB (Dünya Bankası), DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) vb - ve bölgesel - AB (Avrupa Birliği), NAFTA (Kuzey Atlantik Serbest Ticaret Anlaşması), FTAA (Amerikalılar Arası Serbest Ticaret Bölgesi) vb - örgütlerin önemli rolü olmuştur. Ülkeler, kredi türü ekonomik destekler veya üye olarak kabul edilebilmek karşılığında yapmış oldukları ikili ya da çok taraflı anlaşmalarla esnek üretimi de içeren yeni liberal politikaların fiilen ve hukuken yaşama geçirilmesine yönelik taahhütlerde bulunmuşlardır (Güler Müftüoğlu, 2006).

Yeni liberal politikaların tümünde olduğu gibi üretim sürecinin esnekleştirilmesinde de sermaye dışı toplum kesimleri ve özellikle de emekçiler "küresel rekabet" söylemi ile ikna edilmeye çalışılmıştır. Gelişmişlik düzeyine bakılmaksızın kapitalist ülkelerin tümünde "küresel rekabette" geri kalmamak ya da üstünlük sağlamak en temel toplumsal hedef haline getirilmiş ve bu hedef gerekçe gösterilerek geniş toplum kesimlerinin çıkarları ve ulusal hassasiyetlerine aykırı olan düzenlemeler dahi rahatlıkla yaşama geçirilebilmiştir. Bu bağlamda, işçi sınıfı hareketinin en ileri olduğu ülkelerde dahi çalışma saatleri ve ücretlerin sıra; eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi en temel haklar tırpanlanmış; özelleştirme, doğal kaynakların uluslararası sermayeye açılması ve ulusal konularda uluslararası kurumlara yetki devri gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Kapitalist sistemin benimsediği uygulamaları özellikle çevre ülkelere yaygınlaştırmayı amaçlayan uluslararası kurumların Türkiye'nin kapitalist sisteme entegrasyonu sürecinde de önemli etkisi olmuştur. Özellikle, 1980'li yıllarla birlikte yeni liberal süreçlemlenen Türkiye'nin sürece uyum sağlamasında DB ve IMF ile yapılan anlaşmaların önemli rolü vardır. 1990'lı yılların ortalarında imzalanan GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması) ve 1999 Helsinki Zirvesiyle "aday ülke" statüsü elde edilmesiyle birlikte AB de Türkiye'nin entegrasyonunda önemli rol oynayan aktörler arasına katılmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin 1961 yılından beri üyesi olduğu OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) de yine bu süreçte Türkiye'nin entegrasyonuna katkı sağlayan kurumlardan biridir.

Üretim sürecinin ve emek piyasalarının esnekleşmesi yönünde önerilen politikaların temel gerekçesi küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan rekabet ortamına uyum sağlamak; artan işsizliği önlemek; kayıt dışına çıkan ve kural dışılaşan emek piyasasındaki aksaklıkları gidermek olarak özetlenebilir.

Diğer bir söyleyişle, uygulanmakta olan politikalardan doğan sorunları gidermek üzere yine aynı yöndeki politikaların daha da derinleştirilerek uygulanması istenmektedir. Bu ironik durum, büyük ölçüde kapitalizmin ideolojik hegemonyasını sağlamak ve uygulayıcı konumunda olan hükümetlerin toplumlarını ikna edebilmelerinin sağlanması olarak açıklanabilir. Bu çalışmada Türkiye'nin kapitalizme eklenmesinde önemli rol oynayan uluslararası kurumlar içerisinde OECD, DB ve AB'nin üretim sisteminin ve istihdamın esnekleşmesine ilişkin yaklaşımları ele alınacaktır.

OECD, 2008 İstihdam Görünüm Raporunda küresel rekabet ortamından kaynaklanan risklerin emek piyasasını tehdit ettiğini ifade ederek, bundan öncelikle etkilenen ve temsili düşük olarak tanımladığı kesimlerin emek piyasası içerisine girmesinin amaçlandığı belirtilmiştir. Rapor, bu amaçla temsili düşük kesimler olarak belirlediği kadınların, gençlerin, verimliliği düşük emekçilerin istihdam maliyetlerinin azaltılması, iş güvencesini sağlayan yasal düzenlemelerin esnetilmesi ve asgari ücretin düşürülmesini önermektedir. Kayıt dışı istihdamın önlenmesi için ise raporda getirilen öneriler yine emek maliyetlerinin düşürülmesi, istihdam koruma mevzuatının katı olduğu ülkelerde esnekliğin artırılması, vergi, sosyal sigorta ve çalışma mevzuatında işverene yönelik yaptırımların esnekleştirilmesi ve kayıtlı işçi çalıştırılması için teşvikler geliştirilmesi önerilmektedir (OECD, 2008).

Dünya Bankası, hazırlamış olduğu istihdamla ilişkin raporlarda yine küresel rekabet ve işsizlik sorunlarını ön plana çıkartarak, ısrarla emek piyasasının esnekleştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu konuda, "İstihdam Olanaklarının Arttırılması: Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği" başlıklı rapor son derece çarpıcı tespitlere ve önerilere yer vermektedir. Raporunda söz konusu ülkelerde işsizliğin yüksek olduğu tespitinin ardından bunun gerekçesi olarak iş güvencesinin ve düzenli istihdamın koruma altında bulundurulması gösterilmiştir. Rapora göre emek piyasasındaki bu katılık, emek maliyetini yükselttiği ve işten çıkartmaları güçleştirdiği için işverenlerin yatırım ve iş yaratma hevesini kırmaktadır. Bunun aşılması için çalışanın işini koruması, çalışma süresi, ücret gibi konularda çalışanların sahip olduğu yüksek standartlar düşürülmeli ve çalışan haklarını koruyan katılıklar ortadan kaldırılmalıdır. Bu yapılırken de uygulatma eksikliği (göz yumma) yoluyla değil, yasaların esneklik koşullarına uyumlaştırılması yani, esnekliğin yasalaştırılması önerilmektedir. Böylece firmalar güven içinde yatırım yapabilecek, istihdamla birlikte verimlilikte yükselecektir (DB, 2006a).

Dünya Bankası ile Türkiye arasındaki ilişkiler sadece bir banka - müşteri ilişkisinin çok ötesinde ekonomik ve siyasi yaptırımları da içeren boyuttur. Bu bağlamda, özellikle Türkiye'nin kriz dönemlerinden

çıkarmak üzere aldığı borçlar karşılığında yapmış olduğu ikraz anlaşmaları ile vermiş olduğu taahhütler sayesinde DB, Türkiye'nin entegrasyon sürecinde önemli bir konum işgal etmektedir. DB'nin Türkiye açısından önemi Bankanın Türkiye üzerine hazırlamış olduğu raporları da önemli hale getirmektedir. Bu bakımdan DB'nin Türkiye'nin emek piyasasına yönelik tespit ve önerilerde bulunduğu raporlarını dikkate almak gerekir.

Dünya Bankasının 2006 yılında Türkiye için hazırlamış olduğu istihdam raporu, Türkiye'nin üretim sistemi ve emek piyasasına verilme istenen yönü açıkça ortaya koymaktadır. Raporun önemli bir bölümünde Türkiye'de emek piyasasının ne kadar katı olduğu diğer bazı ülkelerle de karşılaştırılmalar yapılarak ortaya konmak istenmiş ve şöyle bir iddiada bulunmuştur (DB, 2006b):

"Türkiye'de emek piyasası düzenlemeleri büyük oranda aile başına tüm çalışma hayatı boyunca aynı işte kalan tek bir tam-zamanlı ücretliden oluşan bir çalışan için tasarlanmıştır. Yüksek kıdem tazminatı, işten çıkarılmanın getirdiği risklerden işçileri korumak üzere tasarlanmıştır. Geçici çalışma üzerindeki kısıtlamalar, işverenlerin emeklilik ya da kıdem tazminatı kapsamında olmayan işçileri kullanmasını önlemek için tasarlanmıştır..."

Türkiye emek piyasasına yönelik bu iddianın ardından söz konusu durumun ortaya çıkarttığı sakıncalara yönelik kaygı ise şu şekilde dile getirilmiştir (DB, 2006b):

"Bu düzenlemeler işi koruma anlamında başarılı olsa da, gelecekte ekonomik koşullardan kaygı duyan işverenler, ekonomik koşulların elverişsiz olduğu zamanlarda işten çıkarmanın çok maliyetli olması halinde yeni işçi alma konusunda çekingen davranabilir..."

Yine benzer biçimde ücretler ve ücret dışı emek maliyetlerine yönelik kaygılar ise şöyle ifade edilmiştir (DB, 2006b):

"Son yıllarda hızla artan asgari ücret ve yüksek ücret dışı emek maliyetleri (emeklilik, sağlık sigortası, iş sağlığı ve iş güvenliği giderleri, kıdem tazminatı ve işsizlik sigortasını kapsayan bordro vergileri) kayıt dışı istihdamı artırmaktadır."

DB'nin işverenlerin işçi alma konusundaki çekingen tavrı ve kayıt dışı istihdama yönelmesini engellemek üzere Türkiye'ye önerisi özetle şöyledir (DB, 2006b):

"... istihdam yaratımı için en birinci öncelik emek piyasası düzenlemelerini, özellikle de kıdem tazminatı ve diğer işe alma/işten çıkarma kısıtlamalarını, serbestleştirmek yoluyla emek piyasasının esnekliğinin iyileştirilmesi olacaktır."

Dünya Bankası'nın Türkiye emek piyasasına yönelik tespitleri ve ikraz anlaşmaları ile birlikte baskıya dönüşen bu önerileri, 4857 sayılı İş Kanunu ve 5510 sayılı SSGSS başta olmak üzere çalışma yaşamını düzenleyen yasaların hazırlanma ve yasalaşma süreçlerinde son derece önemli etkiye sahip olmuştur. Önümüzdeki süreçte kıdem tazminatı, asgari ücret ve kamuda istihdamın esnekleştirilmesi konusunda bu raporda da ifade edilen görüşlerin önemli rolü olacağına kuşku yoktur.

Avrupa Birliği; 1999 Helsinki Zirvesinin ardından Türkiye'nin kapitalist sistemin dönemsel koşullarına uyumlaşması konusunda en önemli etken AB olmuştur. Özellikle, 2001 yılında yaşanan kriz, AB'nin üyelik koşulu olarak önerdiği tüm politikaların hükümetler tarafından kayıtsız şartsız uygulanmasına neden olmuştur. Avrupa'daki ekonomik ve sosyal gelişmenin Türkiye'den daha ileride olduğunun düşünülmesi, sermaye dışındaki toplum kesimlerinin AB'den beklentilerini yükseltmiş ve uygulanan politikalar önemli ölçüde desteklenmiştir (Müftüoğlu, Çetin, 2005).

AB'nin benimsemiş olduğu ve üyelik süreci içerisindeki ülkelerden uymasını istediği koşullar üretim sistemi ve emek piyasalarının yeniden yapılandırılmasıyla da doğrudan ilişkilidir. Diğer konularda olduğu gibi emek piyasasının yeniden düzenlenmesi konusunda da AB'nin yaklaşımlarını yayınlamış olduğu strateji belgeleri ve raporlar üzerinden öğrenebilmek mümkündür. Bunun yanı sıra yine bu belge ve raporlar ışığında hazırlanarak üye ülkelere sunulan Katılım Ortaklığı Belgesi, İlerleme Raporu gibi dokümanlar da AB'nin yaklaşımlarını anlayabilmek adına yararlanılabilecek kaynaklardır.

1990'lı yıllarda henüz merkez kapitalist ülkelerin üye olduğu AB'de küreselleşmenin bir sonucu olarak işsizlik oranlarında önemli artışlar yaşanmıştır. Bunun üzerine AB içerisinde istihdam ve emek piyasasını düzenlemeye yönelik politikaları belirlemek üzere Avrupa İstihdam Stratejisi oluşturulması gündeme gelmiştir. İlk olarak 1997 Lüksemburg Zirvesinden ortaya konulan Strateji, daha sonra 1998 Cardiff, 1999 Köln, 2000 Lizbon, 2001 Stockholm, 2002 Barselona ve 2005'de yine Lizbon'da yapılan zirvelerinde geliştirilmiştir (Alpagut, 2006).

Büyüme ve istihdamın hedeflendiği 2005 tarihli yenilenmiş Lizbon Stratejisinde Avrupa Sosyal Modelinin yeniden yapılandırılması amacıyla Sosyal Gündem (2005-2010) AB istihdam ve sosyal politikalarının gündemini belirlemektedir. Lizbon Stratejisi içerisinde yeniden düzenlenen Avrupa İstihdam Stratejisi'nin hareket noktası; küresel rekabet ve gelişen teknolojilerle birlikte değişen üretim ilişkilerine uyum sağlayacak biçimde emek piyasasının modernleştirilmesidir. Avrupa İstihdam Stratejisi hedeflerini üç ana başlık altında toplamıştır (EU, 2007):

Tam istihdam: Ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğinin sağlanması ve sosyal uyumun sağlanarak işsizliğin azaltılıp, iş gücü arzının yükseltilmesi ile tam istihdam ulaşılabilecektir. Bunun için esnek güvence (flexicurity) yaklaşımı benimsenmiştir. Esnek güvence yaklaşımı; emek piyasası, iş organizasyonu ve çalışma ilişkilerinin esnekleşmesi ile istihdam güvencesi ve sosyal korumanın eş güdümü ile sağlanacaktır.

İşte Kalite ve Verimlilik: İstihdam olanaklarının, emek verimliliğinin ve iş kalitesinin artırılarak, çalışmanın cazip hale getirilmesi ile iş gücüne katılma oranının artırılması hedeflenmiştir.

Güçlendirilmiş Ekonomi, Sosyal ve Bölgesel Uyum: Emek piyasasında dışlanan, dezavantajlı bulunan kesimler ile bölgesel eşitsizlikleri gidermek ve sosyal içermeyi güçlendirmek üzere mücadele edilecektir.

Avrupa İstihdam Stratejisi, temel hedefleri itibariyle değerlendirildiğinde dikkat çeken en önemli nokta; tüm üretim sürecini ve çalışma ilişkilerini belirleme iddiasını taşımasıdır. Hatta bunun da ötesinde Avrupa sosyal politikası üzerinde de bağlayıcılığa sahip hükümler içermektedir. Dolayısıyla Avrupa İstihdam Stratejisi'ni sadece emek piyasasını yeniden düzenleyen bir belge olma ötesinde Avrupa sosyal politikasını istihdam odaklı hale getiren bir belge olarak da değerlendirmek gerekir¹.

İstihdam Stratejisini ortaya koyan temel hedefler, kullanılan kavramlar ve çözüm için getirilen bütün önerilerin işletme (sermaye) bakış açısını taşıdığına söylemek mümkündür.

Avrupa'da sosyal politikanın istihdam odaklı hale gelmesi biçiminde anlamlandırabileceğimiz istihdam stratejisi ile artık emek sürecinde emeği koruyan düzenlemelerin işletmeyi koruyan bir yapıya dönüşmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, işletmenin rekabet ortamı içerisinde var olabilmesi için emek maliyetini minimum düzeye indirecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun anlamı, çalışma sürelerinin, ücretlerin, işe alma/işten çıkartmanın işletmenin ihtiyaçları doğrultusunda belirlenmesidir. Ayrıca, sosyal güvenlik sisteminin de işverene en düşük maliyeti getirecek, emekçinin emek piyasasında en uzun süre kalmasını sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmesi amaçlanmaktadır.

Avrupa İstihdam Stratejisi, üye ve aday ülkelerin belirlenen politikalar doğrultusunda iç düzenlemelerini gerçekleştirilmelerini öngörmektedir. Bu bağlamda, bir aday ülke olarak Türkiye'de Katılım Ortaklığı Belgesi başta olmak üzere birçok belgede bu politikalar doğrultusunda hareket etmesini istemektedir. Örneğin 6 Kasım 2007 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesinin kısa vadeli ekonomik hedefler içerisinde "iş gücü piyasası içerisindeki dengesizliklerin çözümü için iş gücü

piyasaının esnekleştirilmesi" önerilmektedir. Üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği başlığının sosyal politika ve istihdama ilişkin 19. bölümünde de ortak istidam politikasına uyulması için gerekli düzenlemelerin yapılması istenmektedir (2008/157/EC). Ayrıca 2007 İlerleme Raporunda da iş gücü piyasasındaki katılıkların hala devam ettiği ve bunun da iş gücü piyasasındaki dengesizliklere yol açtığı iddia edilerek Türkiye eleştirilmiştir (AB, Türkiye İlerleme Raporu, 2007).

Türkiye, AB'ye üyelik için getirilen koşulları yerine getireceğini taahhüt etmek üzere hazırladığı Ulusal Program'da emek piyasasına ilişkin olarak da düzenlemelere de yer vermiştir. Bu bağlamda Türkiye, "iş gücü piyasasının daha esnek bir yapıya kavuşmasını ve iş gücü verimliliğinin artırılmasını sağlayacağı taahhüdünde bulunmuştur. Esnekleşme ve verimliliği arttırmak üzere özellikle eğitim sisteminin ekonominin talep ettiği alanlarda insan gücünü yetiştirilmesi ile sağlanacağı vurgulanmıştır (www.abgs.gov.tr, 2008).

Sonuç Yerine

Gerek uluslararası kurumların gerekse TÜSİAD, TOBB gibi ulusal sermaye örgütlerinin üretimi ve emek sürecini esnekleştirme talepleri, Türkiye'de siyasi erkin istihdam politikalarını belirlemede önemli etken olmuştur. Bu bağlamda, 1980'lerden itibaren küçük işletmeciliğin özendirilmesi ve enformal sektöre göz yumulması ise kayıt dışı çalışma yoluyla esneklik sağlanmaya çalışılmıştır (Yücesan Özdemir, Özdemir, 2008). Özellikle 2001 krizi ardından gelen süreçte ise gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ile büyük ölçüde yasalara aykırı olan ama devlet tarafından göz yumulan esneklik uygulamalarının yasal bir çerçeve içerisine alınması sağlanmıştır. Bu konuda en temel düzenleme 2003 yılında çıkartılan 4857 sayılı İş Kanunu'dur. Bu kanunla, taşeronluk başta olmak üzere kısmi süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi esnek istihdam biçimleri yasal hale getirilirken, çalışma sürelerinde de esneklik sağlanmıştır. Kuralsızlığı kural haline getiren 4857 sayılı yasanın ardından bu yasaya da dayandırılarak esnekliği sağlayacak pek çok düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler sadece 4857 sayılı yasanın kapsamındaki işçileri değil, kamu hizmetinde çalışan personelin istihdamının da esnekleşmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, eğitim ve sağlık da dahil olmak üzere kamu hizmetlerinin hemen tümünde taşeronluk ve diğer esnek çalışma ve istihdam biçimleri uygulanmaya başlamıştır.

Üretim sürecinin ve buna bağlı olarak çalışma ilişkilerinin esnekleştirilmesi, emek üzerinden elde edilen artı değeri en üst düzeye çıkartmak üzere mutlak ve nispi artı değerler eş zamanlı olarak uygulanmasıdır. Üretim ve hizmet sunum sürecinde emeğin hakimiyetini tamamen ortadan kaldırıp sömür oranını arttırmayı hedefleyen esneklik, doğrudan emek ve sermaye sınıfı arasındaki mücadelenin konusudur. Bu

mücadelede esnekleşmenin yoğunluğu ve yaygınlığı emekçi sınıfın gücünü ortaya koyabilmesine bağlı olarak belirlenmektedir. Burada en temel sorun emekçi sınıfın esneklik algısı ve esnekliğe karşı mücadelenin etkinliğidir. Bugün birçok emek örgütü, esneklik konusundaki düzenlemelere karşı olduklarını ifade etmekle birlikte, esnek çalışma ve istihdam biçimlerini içeren politikaların uygulanmasında önemli rol oynayan uluslararası örgütlerin esneklikle ortaya çıkan sorunları çözeceğini beklemektedir. Örneğin, Türkiye'de sendikalar, esnekliğin en güçlü savunucusu olan AB'yi örgütlenme özgürlüğünü, çalışma standartları ve sosyal hakları geliştireceği beklentisiyle desteklemektedir. Oysa, tüm bu beklenti konuları esnekleşmeyle birlikte ortaya çıkmakta ya da derinleşmektedir. Sendikaların bu çelişkisi emekçi sınıfın esnekliğe karşı mücadelesini engelleyen etkenlerin başında gelmektedir.

Gerek üretim gerekse hizmetlerde çalışan emekçilerin iş güvencesi, ücret güvencesi, sosyal güvence ve örgütlenme özgürlüğünü elde etmeleri üretim sürecindeki kontrolü tekrar ele geçirmelerine bağlıdır. Bu da sınıfsal bir mücadeleyi gerektirir. Sermaye sınıfının çıkarlarını küresel düzeyde koordine eden uluslararası kurumlardan emekçi sınıfların çıkarlarını savunması ya da geliştirmesi beklenemez.

DİPNOT

1 Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: GREEN PAPER Modernising labour law to meet the challenges of the 21st century, Brussels, 22.11.2006 COM(2006) ve A new start for the Lisbon Strategy (2005)

KAYNAKLAR

Alpagut, G. (2006) AB'de İstihdam Politikaları, Esneklik Arayışları ve Türkiye'deki Yasal Düzenlemeler, TİSK İşveren Dergisi Özel Eki, Eylül 2006

Belek, İ. (2004) Esnek Üretim Derin Sömürü, NK Yayınları, İstanbul.

DB (2006a), İstihdam Olanaklarının Arttırılması: Doğu Avrupa ve Eski Sovyetler Birliği Raporu <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TURKEYINTURKISHEXTN/0,,contentMDK:20985484-pagePK:141137-piPK:141127-theSitePK:455688,00.html>

DB (2006b) Türkiye İş Gücü Piyasası Raporu (Özet) - 14 Nisan 2006 http://siteresources.worldbank.org/INT_TURKEY/Resources/3616161144320150009/Ozet-Overview.pdf

EU. (2007) Towards Common Principles of Flexicurity: More and better jobs through flexibility and security http://ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/flexicurity%20media/flexicuritypublication2007_en.pdf

EU (2008) Proposal for a Council Decision on the Guidelines for the Employment Policies of the Member States(03/03/2008). http://ec.europa.eu/employment_social/employment_strategy/pdf/epscoguidelines_080303_en.pdf

Güler Müftüoğlu, B. (2005) Fason Ekonomisi: Gedikpaşa'da Ayakkabı Üretimi, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Güler Müftüoğlu, B., Akdemir N. (2005), "Üretimde Çözülme ve Tutunma Halleri", 1.Sınıf Çalışmaları Sempozyumu, Bildiriler Kitabı, SAV-TÜSAM, Ezgi Matbaası, 165-173.

Güler Müftüoğlu, B. (2006) "Küresel ve Yerel Aktörlerin Sosyal Güvenlik Sisteminin Dönüşümüne Etkileri" İktisat Dergisi, sayı. 478, Ekim 2006, 42-47

Marx, K. (1992) Ücretli Emek ve Sermaye Ücret, Fiyat ve Kar, Çev: S.Belli, Sol Yayınları, İstanbul.

Müftüoğlu, Ö, Çetin R. (2007) Ücretlilerin Avrupa Birliği'ne Bakışı: Beklenti ve Endişeler, DİSK-GIDA İŞ Sendikası Yayını, İstanbul.

Müftüoğlu, Ö. (2007) "Kriz ve Sendikalar", Türkiye'de Sendikal Kriz ve Sendikal Arayışlar, Der. Fikret Sazak, Epos Yayınları, Ankara, (117-156).

OECD (2008) OECD Employment Outlook - 2008 Edition, <http://www.oecd.org/dataoecd/8/19/40937574.pdf>.

www.abgs.gov.tr (2008) Türkiye Ulusal Programı (Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin) - Taslak, Ağustos 2008, http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UP2008/up2008_taslak.pdf

Yücesan Özdemir, G., Özdemir A.M. (2008) Sermayenin Adaleti - Türkiye'de Emek ve Sosyal Politika, Dipnot Yayınevi, Ankara.